

History Studies: International Journal of History

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 4 Issue 2, p. 373-392, July 2012

**Magnesia ad Maeandrum ve Artemis Leukophryene:
Hellenistik Dönem Kraliyet Mektuplarının Katkılarına Bir Bakış**
*Magnesia on the Meander and Artemis Leucophryene: A Review on the Contributions
of the Royal Correspondence in the Hellenistic Period*

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN
Adnan Menderes Üniversitesi

Öz

Eskiçağ tarihi açısından hakkında bilgi sahibi olunması gereken antik kentlerden biri de Magnesia ad Maeandrum'dur. Bu kent hakkında bugün bilinenleri bazı antik yazarlara, yazıtlara, sikkelere, Menderes Magnesia'sını görmüş olan gezginci yazarlara ve uzun bir geçmişi olan kazılara borçlu bulunmaktayız.

Sözü edilen bu çalışmalar, Magnesia ad Maeandrum ile ilgili olarak azımsanmayacak miktarda bilgiye ulaşılmasını sağlamış, özellikle kentteki dinsel inançlar konusunda da önemli bilgiler vererek sosyo-kültürel tarihe ışık tutmuşlardır. Örneğin Magnesia'nın oldukça geniş olan hak ve egemenlik alanında bugüne kadar ele geçirilerek bilim dünyasına tanıtılmış olan epigrafik kaynaklar göstermiştir ki, Tanrıça Artemis kent halkının dinsel inançları arasında çok özel bir yere sahiptir. Diğer bir deyişle, tanrıça kent alanında Artemis Leukophryene epithetiyle kutsanmakta ve karakter bakımından Ephesos Artemis'ini hatırlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Menderes Magnesiası, Artemis Leukophryene, III. Antiokhos Megas, IV. Antiokhos Epiphanes, IV. Ptolemaios Philopator, I. Attalos Soter.*

Abstract

Though there is still much to learn, it must be admitted that Magnesia on the Meander is one of the ancient cities on which we have a great deal of information. We owe all that we know about this city to some ancient writers, to inscriptions, to coins, to travellers who visited the city and to the archeological excavations which have a long past.

Mentioned sources provided important information which is hard to neglect and which sheds light on socio-cultural history by giving significant information especially about religious beliefs in the city. Epigraphical sources which were found in the extremely large territory of Magnesia and were introduced to academia indicated that Goddess Artemis had a very special position in the religious beliefs of people in the city. In other words the goddess was consecrated in the city with the epithet of Artemis Leucophryene and she reminds Artemis of Ephesus in terms of characteristics.

Key Words: *Magnesia on the Meander, Artemis Leucophryene, Antiochus III. Megas, Antiochus IV. Epiphanes, Ptolemy IV. Philopator, Attalus I. Soter*

Bugün İzmir ve güneyinde kalan kıyı bölgemizi ifade eden Klasik İonia, bilindiği gibi, genel olarak doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde de Aiolis bölgeleriyle komşudur; batısı ise tümüyle Aigaion Pelagos'la (Ege Denizi) sınırlanmaktadır. Böylece, bölge bu sınırlar içinde, Anadolu'nun kıyı şeridinde sıkışıp kalmış en dar ve küçük bölgelerinden biri olma özelliğine sahip olmuştur. Ama yine de İonia, kentleşme açısından oldukça gelişmiş¹ ve Eskiçağlarda en yoğun nüfus barındıran yörelerin başında gelmiştir² (Sevin 2001: 87). Ancak iç kesim birkaç kent ve sığınma kalesi dışında çok az iskân edilmişti. Buna rağmen, İç Anadolu'dan Ephesos'a (Efes) doğru uzanan ana yol üzerindeki Magnesia ad Maeandrum (Tekinköy), Ephesos'tan Smyrna'ya (İzmir) uzanan yol üzerindeki Metropolis (Torbalı) ile birlikte bu hususta bir istisna oluşturmaktadırlar (Bean 2001: 228; Sevin 2001: 102). İç kesimdeki bu iki yerleşme yerinden ilki, adına atfedilen antik³ ve modern literatürlerde⁴ ayrıca kentin yayılma alanında ele geçen epigrafik⁵, numismatik⁶ ve arkeolojik buluntular⁷ ışığında –*coğrafi durumu, tarihi ve dinsel*

¹ “Sanki doğa Batı Anadolu sahillerinin, zengin ve güçlü kentlerin bir ülkesi olacağını belirlemiş gibi görünüyor. Mükemmel limanlar, nehir vadilerinden içerilere doğru giden yollar ve ülkenin büyük doğal zenginliği; tümü birden büyük limanların gelişimine katkıda bulunmuştur (...)” Batı Anadolu kent devletleri için bkz. Magie 2003: 1 vd.

² Aslında Panionion Konfederasyonu'na bağlı 12 büyük kentin adı daha sık geçmekle birlikte, İonia'daki kent sayısı bundan çok daha fazladır. İonia kentleri hakkında bkz. Sevin 2001: 87 – 102. Ayrıca Batı Anadolu'nun hem ticari hem de sanatsal başarısının belli başlı merkezleri olan ve İonia Federasyonu'nu oluşturan kentler içinde listelenen Phokaia, Smyrna, Klazomenai, Erythrai, Lebedos, Kolophon, Ephesos, Priene, Miletos ve makalemizin konusunu oluşturan Magnesia ad Maeandrum gibi kentler hakkında ayrıca bkz. Magie 2003.

³ Magnesia ve Magnesialılar hakkında bkz. Strabon XIV.1.10 – 11, XIV.1.39 – 40 ve 41, XIV.2.29; Ptolemaios V.2.15; Herodotos I.161, III.122 ve 125; Diodoros XIV.36.4; Ksenophon, Hell. IV.17.

⁴ Magnesia ad Maeandrum, kültür varlıkları açısından Ülkemizin en zengin kentlerinden biri olmasına karşın, bu zenginliğin de ortaya çıkan sonuçların da yeterince yayına dönüştüğü bir kent değildir. Ama yine de az sayıda olsa da yabancı dillerde ve Türkçe olarak yazılmış birkaç çağdaş literatür aracılığıyla kent ile ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin, O. Rayet – A. Thomas, *Milet et le Golfe Latmique: Tralles, Magnesie du Meandre, Priene, Milet, Didymes, Heraclee du Latmos Fouilles et Explorations Archeologiques* (1887); C. Humann – J. Kohte – C. Watzinger, *Magnesia am Meander: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre, 1891 – 1893* (1904). A. Von Gerkan, *Der Altar des Artemis – Tempels in Magnesia am Meander*, (1929). Diğer yandan 1985 yılından bugüne kadar Magnesia kazılarını yürütme yetkisini, sorumluluğunu ve onurunu taşıyan sayın hocam Prof. Dr. Orhan Bingöl'ün gerek yabancı dilde gerekse Türkçe yazdığı şu eserler de önemlidir. O. Bingöl, *Magnesia ad Maeandrum – Menderes Magnesiası* (Turkish, English, German) (1998); O. Bingöl, *Menderes Magnesiası: Beyaz Kaşlı Artemis'in Kenti*, (2007). Kent ile ilgili toplu yayın listesi için ayrıca bkz. <http://www.magnesia.org/ing/pub.html>. (Görüntüleme tarihi: 20.06. 2012).

⁵ Kentin yayılma alanında keşfedilen yazıtlar, Magnesia ad Maeandrum antik kentinin coğrafi konumu, tarihi ve kalıntıları gibi konularda azımsanmayacak miktarda bilgiye ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu konuda özellikle bkz. O. Kern, *Gründungsgech. v. Magn. a. Maiandros*, (1894). O. Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, (1900).

⁶ Bilindiği gibi, sikkeler geçmiş kültür ve uygarlıkların tarihsel, dinsel, askeri, sosyal ve kültürel yapılarıyla yaşantıları hakkında bizlere ışık tutan ve sikkeleri basan toplumun ya da devletin özelliklerini bizlere yansıtan önemli kaynaklardır. Bu bağlamda Magnesia ad Maeandrum kentinin geçmiş kültür ve uygarlıkları hakkında bizlere ışık tutan kent sikkeleri için bkz. B. v. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Ionia* (1892). R. Weil, *Corolla Numismatica*, (1906). O. Tekin, *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)* (1992).

inançları (özellikle de Artemis Leukophryene kültü konusunda) *konularında-* oldukça iyi tanıdığımız bir antik kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak şurası da unutulmamalı ki, Magnesia ad Maeandrum konusunda en kapsamlı bilgiyi, Bingöl'ün de belirtmiş olduğu gibi, eğer elimize ulaşmış olsaydı Magnesia'lı Possis'in yazdığı "*Magnetica*" adlı eserden öğrenebilecektik (Bingöl 2007: 32).

Gerçekten de Magnesia ad Maeandrum, tarihin akışı içinde değişen kaderine bağlı olarak zaman zaman bazı değişikliklere uğramış olsa da, sayıları hiç de az olmayan, yukarıda sözü edilen mevcut kaynakların sunduğu bilgiler ışığında, kuruluş mitolojisinden⁸ başlayarak yok oluşuna kadar olan hemen her dönemini oldukça iyi tanıdığımız ender kentlerden birini oluşturmaktadır. Bunun başlıca nedeni kente ilişkin mevcut kaynakların özellikle de epigrafik malzemelerin yardımcı olmasıdır.⁹ Başka bir deyişle, gerek W.M. Leake – N. Huyot – D. Dedreux – M. Michaud – M. Poujoulat – R. Rochette – C. Texier – F. de Clarac – J. Clerget ve C. Boulanger – O. Rayet – A. Thomas – F. Winter ve W. Judeich gibi araştırmacıların kent ve kentin kalıntıları hakkında verdikleri bilgiler gerek 1891 – 1893 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar sonucu keşfedilen yazıtlar, Magnesia antik kentine özellikle de dinsel inançları içinde önemli bir konuma sahip olan Artemis Leukophryene (Λευκοφρυηνή)

⁷ Kent hakkında ilk arkeolojik araştırmalar, XIX. yüzyılda başlamıştır. 1890 – 1893 yılları arasında Carl Humann'ın Magnesia ad Maeandrum'da yaptığı kazılarda sadece yazıt, heykel ve mimari yönden değerli buluntular ortaya çıkarılmamış, aynı zamanda bu antik kent konusunda da önemli bilgilere ulaşılmıştır. 1893 yılından sonra Magnesia ad Maeandrum kendi haline bırakılmıştır. Bilim dünyasına yansıtılmayan bir iki küçük kazıdan sonra sürekli bilimsel kazıların ilk yılı 1984 yılında Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında yapılmaya başlanmıştır. Ve kent kazıları 1985 yılından bu yana Bakanlar Kurulu'nun 01.08.1985 tarih ve 85/98757 sayılı kararı ile Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında Kültür ve Turizm Bakanlığı adına, Ankara Üniversitesi tarafından yürütülmektedir. Kentin araştırma tarihçesi için bkz. O. Bingöl 2007. Ayrıca Bingöl tarafından her yıl bilim dünyasına duyurulan *Kazı Sonuçları Toplantıları* (özellikle 7. *Kazı Sonuçları Toplantısı*'ndan 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*'na kadar olan seri) da bu konuda önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren Ülkemizi ziyaret eden yabancı gezginlerin tuttuğu notlar için de örneğin bkz. W.M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, (1824). Ve Magnesia ad Maeandrum'daki kazılarda ve kazı dışında ele geçen mimari buluntular özellikle makalemizin konusunu oluşturan Artemis Leukophryene Tapınağı ile ilgili bilgilerin pekiştirilmesi amacıyla İ.Ö. 1. yüzyılda yaşamış ünlü Romalı mimar Vitruvius'un kitabı için ise bkz. Vitruvius, *De Architectura (Mimarlık Üzerine On Kitap)*, çeviren S. Güven, (1990).

⁸ Menderes nehri üzerindeki Magnesia antik kenti, kuruluş öyküsünün anlatıldığı yazıtın bulunmuş olduğu ender kentlerden biridir. Magnesia'nın kuruluş öyküsünün büyük bir bölümünü öğrendiğimiz yazıt, 1892 yılında agora'daki batı stoa'nın güneybatı köşesinde başı ve sonu eksik olarak bulunmuştur. Yine de 51 satırı korunmuş olan bu yazıtın yapılan Türkçe serbest çevirisi için bkz. Bingöl 2007: 16 – 17. Yazıtın orijinal çevirisi için ise bkz. Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 17*.

⁹ 1890 sonbaharında Atina, Alman Arkeoloji Enstitüsü küçük bir kazı düzenlemek amacıyla O. Kern'i görevlendirir ve onunla birlikte F.F.H. von Gaertringen de kente gelirler. 01.12.1890 tarihinde Artemision'un arkasında başlatılan kazı sonunda Berlin Müzeleri, ertesi yıldan itibaren Magnesia'da sürekli kazılara başlama kararı alır. Bu kazılara başlamadan önce von Gaertringen, 1890 kışından Temmuz ayına kadar tiyatronun kazısını gerçekleştirecektir. 01.03.1891'de Berlin Müzeleri adına C. Humann'ın başkanlığında kazılara başlanır. O. Kern ve R. Heyne'nin katıldığı kazılar 1893 yılının Temmuz ayı sonuna kadar devam eder. 01.12.1890 tarihinden 22.07.1893 tarihine kadar geçen toplam 33 ay içinde tam 21 ay çalışılmıştır.

kültüne ilişkin olarak azımsanmayacak miktarda bilgiye ulaşılmıştı.¹⁰ Doğrusu Magnesia'nın oldukça geniş olan hak ve egemenlik alanında¹¹ ele geçen bu yazıtların büyük bir çoğunluğu kent halkının gereksinimlerine bağlı olarak çeşitlilik göstermekte olan diğer tanrı ve tanrıçaların da belgelenmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin kentte, ürünlerin bolluk ve bereketini sağlayan *khitonien* (yeraltı tanrısı) bir tanrı aynı zamanda kentin koruyucu büyük tanrısı olarak da tapım gören Zeus Sosipolis (Σωσίπολις), adına sunu bulunan kent pantheonundaki tanrılardan sadece bir tanesidir.¹² 2001 yılında “*Zeus'un Anadolu Kültürleri*” üzerine yapılan kapsamlı bir araştırmaya imza atan Nuran Şahin, Zeus Sosipolis'i de çalışmasına dâhil etmiştir. Şahin'in aktarımlarından öğrendiğimize göre, Menderes Magnesia'sının koruyucu büyük tanrısı Zeus Sosipolis onuruna kutlanan yıllık bayramlar vardı. Tanrı adına düzenlenen ve kentin tüm tapım gören tanrılarının da katıldığı bu görkemli bayramlar olasılıkla İ.Ö. 197/196 yılında Magnesia'nın Miletos ile yaptığı barışın¹³ ardından başlamış ve bu bayramlarda tanrı ile birlikte Artemis Leukophryene ve Apollon Pythios (Πύθιος) da onurlandırılmışlardır (Şahin 2001: 171, d.n. 2194 – 2195). Yine Şahin'in aktardığından ve Laumonier'den öğrendiğimize göre, Magnesia'daki Sosipolis kültü, kentin tanrıçası olan Artemis Leukophryene kültü ile çok yakın ilişkiliydi. Zira tanrıça adına kutsal agorada kutlanan ve aşağıda değineceğimiz Artemis Leukophryene bayramlarında tanrı Zeus Sosipolis'e de tören düzenleniyordu (Laumonier 1958: 535, d.n. 6).

Görüldüğü gibi, kent alanında ele geçen yazıtların büyük çoğunluğu her şeyden önce kentte zengin bir kült dokusu bulunduğunu belgelemekte olmasına karşın Artemis'in de Magnesialıların koruyucu büyük tanrısı Zeus Sosipolis ile neredeyse baş tanrılığı paylaşarak önem açısından onun ardından ikinci sırayı aldığı oldukça sağlıklı bir şekilde belirlenmesini de mümkün kılmaktadırlar. Ayrıca söz konusu belgelerden öğrendiğimize göre de tanrıça kent

---

¹⁰ Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi 1891- 1893 yıllarında Magnesia ad Maeandrum'da Alman Hükümeti ve Berlin Müzeleri adına C. Humann başkanlığında, R. Heyne ve O. Kern'in de ekip üyesi olarak katıldığı kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda kentin birçok önemli yapıları da ortaya çıkarılmıştır (Kökdemir 2011: 94). Diğer yandan Magnesia ad Maeandrum antik kentinde yapılan araştırmalar sonucu gün ışığına çıkarılan yazıtlar konusunda özellikle bkz. O. Kern, *Gründungsgech v. Magn. a. Maiandros*, 1894. O. Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, 1900.

¹¹ Magie'de Maiandros vadisinin güney ucunda yer alan Magnesia'nın hak ve egemenlik alanının oldukça geniş olduğu şu cümlelerle ifade edilmektedir: “*Magnesia'nın hak ve egemenlik alanı oldukça genişti: çünkü hem Menderes Vadisi'nin bir bölümünü hem de Pers kralları tarafından vergiden muaf tutulmuş Tanrı Apollon'a ait kutsal toprakları kapsıyordu.*” (Magie 2003: 51, d.n. 102.).

¹² Menderes Magnesia'sında görülen Tanrı Zeus için her yıl sonbaharda bir boğa satın alınıp, kış aylarında besleniyor ve ilkbaharda da Artemision ayında, ürünün bolluk ve bereketi için tanrıya kurban ediliyordu. Bkz. Laumonier 1958, 89 – 91, No.32. Kentteki Zeus Sosipolis Tapınağı için bkz. Bingöl 2007: 110 – 116. Bununla birlikte Apollon'un kutsal arazisi için bkz. Ins. v. Magn. No. 115 ve kent pantheonunda yer alan diğer tanrılar için de ayrıca bkz. Bingöl 2007: 175 – 180.

¹³ Miletos ile Magnesia arasındaki savaş ve bu savaşı sona erdiren antlaşma ile ilgili yazıtlar hakkında genel bilgi için bkz. Magie 2003: 209, d.n. 81.

alanında “*Leukophryene*”¹⁴ epitheti altında kutsanıyordu (Harrison 1927: 153; Simon 1969: 154).

Bu yazının amacı, Ionia bölgesinde, Priene (Güllübahçe), Ephesos (Efes) ve Tralleis (Aydın) üçgeni arasında, stratejik ve ticari bir öneme sahip Menderes Magnesia’sında “*Artemis Leukophryene*” kültürünü belgeleyen yazıtların ışığında bunlarla büyük bağlantı içinde olan ve aşağıda adlarını anacağımız Hellenistik dönemin dört kralına ait mektuplara ilişkin yaptığım değerlendirmelerin sonuçlarını duyurmaktır. Bu değerlendirmelere konu olan yazıtlar daha önce bilim adamlarınca yabancı dillerde yayımlanarak bilim dünyasına duyurulmuşlardır. Bu durumu göz önünde bulundurarak Türk bilim ve kültür çevrelerinin, özellikle yetişmekte olan gençlerimizin bulgular hakkında bir fikir sahibi olmalarını sağlamak amacıyla Türkçe olarak kaleme almak istediğim söz konusu makalede, ana konunun daha kolay anlaşılabilmesi adına öncelikle kentin coğrafi konumu, tarihi ve Artemis Leukophryene kültü konuları üzerinde durulmuştur. Ancak makalemizin ana konusunu, verdikleri bilgiler ışığında bazı ipuçları irdelenerek değerlendirmelerde bulunacağımız, o dönemin kralları tarafından Magnesia ad Maeandrum kentinin Artemis adına kutladığı bayramlara katılma davetine karşılık yazmış oldukları cevap niteliğindeki kraliyet mektupları oluşturmaktadır.¹⁵

Eskiçağlarda birden çok Magnesia isimli kent kurulduğundan, kent yanında bulunan ırmakla ayırt edilerek, Magnesia ad Maeandrum (Menderes Üzerindeki Magnesia / Menderes Magnesia’sı) olarak adlandırılmıştır.¹⁶ Günümüzde Magnesia yerleşimi, Aydın ili, Germencik ilçesi, Ortaklar beldesine bağlı Tekinköy sınırları içinde, Ortaklar – Söke karayolu üzerinde yer almaktadır (Bingöl 2007: 12). Klasik Ionia bölgesinin iç kesimindeki iki yerleşimden biri –

¹⁴ Bu tanrıça karakter bakımından Ephesos Artemis’ini anımsatmaktaydı ve kültü de diğer Artemis kültürleri gibi başka yerlere yayılmıştı. Yayılım alanları için bkz. Çelgin 1986: 50. Leukophryene maddesi için ise bkz. Kroll 1939: R.E. XII.2. 2286 vd.

¹⁵ Artemis’in kendisini insanlara göstermesi üzerine Delphoi Apollon’unun sözleri doğrultusunda Magnesia halkı, kentlerinin Apollon tarafından onaylanan kutsallığının tanınması üzerine Yunan dünyasının dört bir yanına elçiler göndererek kentleri Artemis adına kutlanan şenliğe katılmaya davet etmişlerdir. Söz konusu mektupların sayısı fazla olmakla birlikte günümüze ulaşanlar ise sadece dört adettir (Bean 2001: 231). İşte bu dört mektup, agorada batı stoa duvarlarında Humann tarafından bulunarak Berlin Pergamon Museum’a götürülen yazıtlardır. Artemis Leukophryene kültüne ilişkin yapılan davetlere verilen yanıtların bir kısmını günümüze taşıyan söz konusu mektuplar ile birlikte Hellenistik döneme ışık tutan diğer mektuplar (toplam 75 adet mektup) Yale Üniversitesi öğretim elemanlarından C. Bradford Welles tarafından 1934 yılında “*Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy*” adı ile yayımlanmıştır. Biz bu çalışmamızda dili İngilizce olan söz konusu eserdeki 31, 32, 33 ve 34 numaralı mektupların sunmuş oldukları ipuçlarını değerlendirmeye çalıştık. 31. Mektup: Letter of Antiochus III to Magnesia, about 205 B.C.; 32. Mektup: Letter of Antiochus the son to Magnesia, about 205 B.C.; 33. Mektup: Letter of Ptolemy IV to Magnesia, about 205 B.C. ve 34. Mektup: Letter of Attalus I to Magnesia, about 205 B.C. Söz konusu mektuplar için bkz. Welles 1934: 141 – 151.

¹⁶ Magnesia ad Maeandrum’un yeri için bkz. Strabon XIV.1.39 - 40; Rayet et Thomas 1887: 118., Humann, Kohte und Watzinger 1904: 1 vd ve 17 vd. Kent, yazıtlarda çok sık olarak Strabon XIV.1.39 - 40’da olduğu gibi, ἐπι Μαϊάνδρου (ya da Μαϊάνδρω – Maiandro) (Maiandros’un civarında) şeklinde tanımlanmaktadır, fakat ἀπο Μαϊάνδρω (Maiandros’tan) ve πρὸς τῷ Μαϊάνδρω (Maiandros’de de görülmektedir. İlginçtir ki yeni kent de sadece Pausanias tarafından “*Lethaios Magnesiastis*” olarak adlandırılmıştır (I.35.4).

diğeri *Metropolis (Torbalı)*- olan Magnesia'nın ilk yerleşikleri geleneğe göre, Delphoi'ye göç etmiş ve Girit'te yerleşme girişiminden sonra Maiandros'ta oturmuş olan Hellas'ın Thessalia bölgesindeki Magnesia'dan gelen Aioller'dir (Strabon XIV.1.11; Plinius NH V.114; Akurgal 1987: 348; Sevin 2001: 102).¹⁷ Bakanlar Kurulu'nun 01.08.1985 tarih ve 85/98757 sayılı kararı ile Magnesia kazılarını yürütmekte olan Orhan Bingöl, kent ile ilgili olarak ilk kez Türkçe bir kitap yayınlamıştır.¹⁸ Bingöl, bu çalışmasında¹⁹ kentin kuruluş öyküsü ile ilgili bilgiler de vermektedir. Bingöl'ün aktarımlarına göre, Apollon'un nedeni bilinmeyen bir kehaneti üzerine anayurtları Thessalia'yı terk eden Magnetler, bir süre için Girit adasında 80 yıl beklemişler. Beyaz kargalar görüldüğünde, Delphoi'ye yeniden bir heyet göndermişler, Apollon'dan artık anayurtları Thessalia'ya geri dönemeyeceklerini öğrenmişlerdir. Liderleri olacak Leukippos'un onları Anadolu'ya o günkü adı ile Manthios, sonraki adıyla Maiandros (Menderes) nehrinin denize döküldüğü yerde karaya çıkaracağını da Apollon'dan öğrenmişlerdir.²⁰ Yani, geleneğe göre, Mandrolytos'un kızı Leukophryene, kentinin kapılarını açarak, babasının kentini yani Manthios nehri kıyısındaki Mandrolytia'yı aşkı için düşmanlarına teslim etmekten çekinmemiştir. Sonunda Leukippos önderliğinde Hellas'tan gelen Magnetler, Leukophryene'nin yardımıyla ele geçirilen Mandrolytia'ya başka bir deyişle Palaimagnesia'ya²¹ yerleşmişlerdir. Kentin kuruluş öyküsüne ilişkin yazıtları değerlendiren Bingöl'ün aktarımlarından öğrendiğimize göre, ne yazık ki Menderes nehri kenarında olduğunun antik kaynaklarda belirtilmesin ve o şekilde tanımlanmasına karşın gerçek konumu kuşkulu olan Palaimagnesia'nın nerede olduğu hala saptanamamıştır. Ancak Bingöl, "*Menderes Magnesiası*" adlı kitabında birçok konuda olduğu gibi Palaimagnesia konusuna da ayrı bir bölüm ayırmıştır. Yazar bu kitabın ilgili bölümünde, kuruluş öyküsü ile birlikte antik yazarlardan Ksenophon (*Hell.* 3.2.19; 4.8.17) ve Diodoros'un (XIV.36.4) verdikleri bilgiler ışığında ortaya çıkan ve geniş kitlelerce de kabul edilen Palaimagnesia'nın yeri hakkındaki varsayımlara da geniş yer vermiştir.²² Böylece Palaimagnesia'yı Ephesos'tan 25 km uzaklıkta

¹⁷ Kentin Thessalia kökenine, Delphoi'dan alınan kehanetlerin bir listesini gösteren yazıt için bkz. Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 17*. Magnesia, Strabon (XIV.1.39) tarafından bir πόλις Αιολίς (polis Aiolis) olarak isimlendirilmiştir.

¹⁸ Magnesia kazılarını 1985 yılından itibaren A.Ü. D.T.C.F. Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi sayın hocam Prof. Dr. Orhan Bingöl yürütmektedir. Bingöl, hem bilimsel hem de kültür varlıklarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir adım atarak kentte ortaya çıkarılan ve küçük buluntulardan yeni bulunan yapılara kadar uzanan çok geniş bir yelpaze çerçevesinde bilgilerimizi geliştirmek, bildiklerimizi pekiştirmek ve sınamak, yeni hipotezler üretmek fırsatını vermek amacıyla Türkçe kitap yayınlamıştır. Ayrıca Bingöl Magnesia kazılarına ilişkin zengin bilgiler içeren bir web sitesi de oluşturmuştur. Bu bağlamda Magnesia ile ilgili bilgi ve belge için bkz. <http://www.magnesia.org> (Görüntüleme tarihi: 21.06.2012).

¹⁹ Bkz. Bingöl 2007: 16 – 18.

²⁰ Kentin kuruluş öyküsünü anlatan yazıtın yapılan Türkçe serbest çevirisi için bkz. Bingöl 2007: 16 – 17. Orijinal çevirisi için ise bkz. Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 17*. Ayrıca bu yazıtla bağlantılı olarak *Girit Birliği Yazıtı* olarak da bilinen bir başka yazıt için de bkz. Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 14*.

²¹ Palaimagnesia konusunda antik kaynakların aktardıkları, kentten çok kişilere yönelik bilgilerdir. Örneğin Damaskus'lu (Şam) Nikolaos'un bu konuda verdiği bilgiler ve Palaimagnesia ile ilgili diğer bilgiler için bkz. Bingöl 2007: 25 – 28.

²² Diodoros'a (XIV.36) göre Spartalı komutan Thibron, İ.Ö. 400/399 yılında, Ephesos'tan 120 stadion (25 km) uzaktaki Palaimagnesia'ya gelip onu Tissaphernes'in elinden alır ve suru olmayan bu kenti, Tissaphernes'in yeniden ele geçireceğini düşünerek, yakındaki dağa Thoraks'a taşır. Ancak,

ve onunla Tralleis arasında kalan Thoraks'ın (Gümüşdağ) hemen eteğinde yer alan ve korunmak için acilen kaçılacak Leukophrys'e çok yakın bir konumda aramanın yanlış olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, sayısı hiç de az olmayan antik kaynaklardan, yazıtlardan ve arkeolojik bulgulardan Magnesia'nın kuruluş mitolojisinden başlayarak yok oluşuna kadar olan dönemin önemli olayları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu bağlamda Palaimagnesia, Lydia kralı Gyges tarafından ele geçirilmiş, 657 yılında Kimmerler tarafından tahrip edildikten sonra ise Ephesos'luların yardımıyla yeniden inşa edilmiştir. Kent, gönül rızasıyla Büyük İskender ile birleşene kadar, 530 yıllarında Anadolu'nun diğer kentleri gibi, Perslerin yönetimi altına girmiştir. Hemen hemen yarım yüzyılı aşkın bir süre kent bu bağımlı durumda kalmıştı. Sonra, Persleri Granikos Irmağı (Biga Çayı) kenarında mağlup eden Büyük İskender'in, daha sonra da onun komutanları tarafından kurulan Hellenistik dönem krallıklarından önce Seleukos krallığının daha sonra da Pergamon krallığının hâkimiyetinde kalmıştır. İ.Ö. 133 yılında Pergamon kralı III. Attalos'un ölmeden önce hazırlamış olduğu bir vasiyetname ile krallığının varisi olarak Roma halkını tayin etmesi üzerine ise kent, Asia eyaleti (*Provincia Asia*) olarak adlandırılan Anadolu'nun coğrafi alanındaki Roma kentlerinden biri durumuna gelmiştir. Kent, İ.Ö. 87 yılında Pontos kralı VI. Mithridates'e direnmiş, böylece Roma'ya bağlılığını göstererek, I. Mithridates Savaşı'nın muzaffer komutanı Sulla tarafından bağımsızlıkla ödüllendirilmiştir. Bu gelişme Magnesia'nın Roma dönemindeki durumunu iyileştirerek, kentin daha da büyümesine yol açmış. Fakat ne yazık ki söz konusu gelişme ve ilerleme dönemi İ.S. 262'de kentin Gotlar tarafından yıkılması ile son bulmuştur.²³

Menderes nehri üzerindeki Magnesia'da Artemis kültüyle ilgili bulgulara gelince: Kentin kültür mozaïği içerisinde epigrafik, numismatik ve arkeolojik buluntular sayesinde belgelenen Artemis'in kültü aşağıda genel özellikleriyle kısaca tanıtılmaktadır. Bu konuda öncelikli dayanaklarımızı, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, kent ve çevresinde yapılan geniş kapsamlı arkeolojik araştırmalarda ele geçen ve daha önce yayımlanmış olan yazıtlar oluşturmaktadır.²⁴

Gerçekten Humann – Kern ve Heyne'den oluşan ekibin²⁵ 1891 tarihinden 1893 Temmuz ayı sonuna kadar olan çalışmaları sonucunda keşfedilen yazıtların birçoğu söz konusu

kuşkusuz ki Thibron kenti değil, kentte yaşayan halkı daha emin bir yere taşımış olmalıdır. Bu yerin neresi olabileceği konusunda da Ksenophon'un verdiği bilgi önem kazanır. Ksenophon'a (Hell. III.2.19) göre Spartalı diğer komutan Derkylidas, Perslerle yaptığı ateşkes süresince ordusunu Thoraks dağındaki Leukophrys'e geri çekmişti. Burası Thibron'un Magnetleri tehlike geçinceye kadar korunmaları için getirmiş olduğu yerleşim olmalıdır.

²³ Kentin Pers egemenliği ve İskender ile İskender sonrası durumu hakkında biraz daha detaylı bilgi için bkz. Magie 2003: 5 – 39. Ayrıca kentin kuruluş mitolojisinden başlayarak yok oluşuna kadar olan dönemin önemli olaylarını kronolojik olarak gösteren tarihsel süreç için ise bkz. Bingöl 2007: 32 – 34.

²⁴ Magnesia ve çevresinde bugüne değin yürütülen geniş kapsamlı arkeolojik araştırmalar sonucunda 600'ün üstünde yazıt gün ışığına çıkarılmıştır. Bunlar uzmanlarca ele alınarak değerlendirilmiş ve sundukları bilgiler ışığında yorumları yapılarak daha önce bilim literatürüne kazandırılmışlardır.

²⁵ 01.03.1891 tarihinde Berlin Müzeleri adına C. Humann'ın başkanlığında kazılara başlanmıştır. O. Kern ve R. Heyne'nin de katıldığı kazılar 1893 yılının Temmuz ayı sonuna kadar devam etmiştir. Temmuz ayı ile Eylül ayı arasında aşırı sıcaklar ve susuzluktan; Aralık ayı sonundan, Mart ayına kadar kış yağmurları ve su baskınları nedeniyle ara verilen kazılarda 01.12.1890 tarihinden 22 Temmuz 1893'e kadar geçen toplam 33 ay içinde tam 21 ay (630 gün) çalışılmıştır (Bingöl 2007: 45 – 46).

yerleşme yerinde Artemis inancının önemli bir yer tuttuğunu, tanrıçanın bir kült ile tapınağının olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Nitekim Humann tarafından agorada batı stoa duvarlarında bulunarak Berlin Pergamon Museum'a götürülen yazıtlarda Artemis'in Magnesia ad Maeandrum ve egemenlik alanında "*Leukophryene*" epitheti altında kutsandığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁶ Böylece söz konusu belgeler yerleşmenin özel adının Artemis'e epithet olarak verildiğini öğrenmemize de vesile olmaktadır.²⁷ Dolayısıyla tanrıça bu epithet altında agoranın batı stoasının plasterli duvarında bulunan ve şu an Berlin'de bulunan bir yazıtta (Kern 1900: Ins. v. Magn. No. 16) "*kentin yönlendiricisi olan Artemis*"; agoranın güney stoasının batı antesine ait olan ve yine Berlin'de bulunan diğer bir yazıtta da (Kern 1900: Ins. v. Magn. No. 100B) "*Zafer getiren Artemis Leukophryene*" işleviyle bahsedilmektedir.²⁸

Tanrıça onuruna kutlanan bayramlar ile ilgili birçok bilgiyi de yine yukarıda atıfta bulunduğum ve şimdi Berlin'de bulunan 16 numaralı yazıttan öğrenebiliyoruz (Kern 1900: Ins. v. Magn. No. 16). Bingöl'ün eserinde serbest çevirisi verilen bu yazıt (Bingöl 2007: 66), Magnesia'daki Artemis kültü için çok önemli iki olayı tarihleriyle ortaya koyması dolayısıyla oldukça önemlidir. Yazıtta göre 140 Olimpiyatları'nda, Zenodotos'un *stephanephoros*luğu²⁹

²⁶ Gerçekten Artemis'in *Leukophryene* sıfatıyla saygı gördüğü ve kültü hakkındaki bilgilerimizin büyük bir kısmını kutsal agorada bulunan yazıtlardan ediniyoruz. Söz konusu yazıtlardan iki tanesi (100A ve 100B) agoranın güney stoasının batı antesine ait iki blok üzerindedir. Bunlardan biri (B) yerinde (in situ); diğeri de (A) batı stoda 1893 yılında bulunmuşlardır. 100A, 49 satırdır, 1985 yılında Ortaklar tren istasyonunda bir kireç kuyusunun yanında iki yazıtla birlikte (Kern 1900: *Ins. v. Magn. No.98 ve No.99*) yeniden bulunarak Magnesia'ya getirilmişlerdir. Mustafa Hamdi Sayar tarafından yapılmış çevirisinde tanrıça, kentin baş tanrıçası *Artemis Leukophryene* olarak kabul edilmektedir. Söz konusu yazıtın serbest çevirisi için bkz. Bingöl 2007: 74 – 75. Yazıtın orijinali için ise bkz. Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 100A*. Çelgin, karakter bakımından Ephesos Artemis'ini hatırlatan tanrıçanın bu epithet altında diğer Artemis kültleri gibi başka yerlere de yayılmış olduğunu şu cümlelerle belirtmektedir: "*Artemis Leukophryene'nin Miletos'ta bir tapınağı vardı. Girit'te de kültürünün varlığı bilinmektedir. Ayrıca Atina'da Artemis Leukophryene'nin Themistokles'in oğulları tarafından yaptırılmış bir heykeli vardı. Amyklai'da da bir heykelinin bulunması kültürünün burada da yerleştiğini göstermektedir*" (Çelgin 1986: 50). Görülüyor ki, Magnesia Artemis'i adını alan tanrıça, Ephesos Artemis'i ve Perge Artemis'i gibi, Anadolu tanrıçasının bir devamıdır. Nitekim bu tanrıça, gerek özellikleri gerekse tasvirleri bakımından Anadolu'nun eski Ana Tanrıçası ile büyük benzerlikler göstermektedir. O halde Yunanistan ve Anadolu'daki tanrıçalara aralarındaki karakter farkına rağmen niçin aynı isimlerin verildiği düşünülebilir. Bunu da Anadolu ve Yunanistan arasındaki temaslarla açıklayabiliriz.

²⁷ Artemis'e ait kültlerin esas itibarıyla Hellas ve Küçükasya (Anadolu) olmak üzere iki ana coğrafi mekânda yoğunlaştığı görülmektedir. Artemis'in, Hellen dünyasının her yerinde rastlanabilen normal kültlerinin yanında, Hellas'ta Tauris (Artemis Tauropolos); Anadolu'da ise Ephesos (Artemis Ephesia), Perge (Artemis Pergaia), Menderes Magnesia'sı (Artemis Leukophryene) gibi kentlerde, gizemli bir karaktere sahip, yaygın ün kazanmış kültleri de vardı. Bkz. Çelgin 2003: 146, d.n. 27. Tanrıçanın kült ismini aldığı Leukophrys yerleşim yeri için bkz. Ksenophon, *Hell. III. 2. 19*. Tanrıçanın bu epitheti hakkında ise bkz. Çelgin 1986: 50. Bu arada Artemis'in Anadolu kültleri konusunda genel bilgi hakkında ise ayrıca bkz. Albayrak 2008.

²⁸ Diğer yandan Deschamps – Cousin'in (Deschamps – Cousin 1888: 269) belirttiklerine göre ise Kallimakhos bir yazıtında Artemis Leukophryene'ye "*hayat veren bakire*" demektedir.

²⁹ στεφανηφόρος (stephanephoros): Kelime anlamı tam olarak "*çelenk taşıyan çelenkli*" anlamındadır. Stephanephoros seçilen kişi bir yıl süreyle devlet adına tüm törenlerin, oyunların

döneminde bir “*epiphaneia*”³⁰ gerçekleşmiş, yani İ.Ö. 220 yılında Artemis, nasıl olduğunu bilmediğimiz bir şekilde kendini Magnesialılara göstermiş, varlığını kanıtlamıştır (Welles 1934: 146)³¹. Bu *epiphaneianın* anlamını Apollon’dan öğrenmek için Delphoi’ye giden Magnesialılara, kâhin, bir “*agon*”³² başlatmaları gerektiği kehanetinde bulunmuştur. “*Leukophryena*” olarak adlandırılan bu yeni *agon*, ilk önce “defne tacı” ödüllü ve sadece Anadolululara yönelik olarak düzenlenmiş. 14 yıl sonra da Moiragoras’ın *stephanephorosluğu* sırasında, yani İ.Ö. 206 yılında 50 altın staterlik “çelenk ödüllü” olarak tüm Hellenlere açık bir duruma getirilmiştir.³³

Tanrıça Artemis Leukophryene adına kutlanan törenlere dair bilgilerimizi de yine yazıtlardan ediniyoruz. Bu bilgilere kaynaklık eden yazıt, yukarıda sözü edilen ve agoranın güney stoasının batı antesine ait iki blok üzerindeki batı stoda bulunan A Blok üzerindeki yazıttır. Humann tarafından 1893 yılında bulunan bu uzun yazıtın (49 satır) satırları üzerinde³⁴:

“(…)Uğurlu olsun Magnesia halkına! Onların hanımlarının ve çocuklarının sağlığı için şehir ve halk meclisi şu kararı verdi: Tapınak bakıcısı ve Artemis rahibesi, Artemision

giderlerini karşıladı. O yıl da onun adı ile anılırdı (Eskibati tarihindeki tarihleme konularında *stephanephoros*’luk görevi hakkında bkz. İplikçioğlu 1997: 17 – 23). Aynı şekilde Magie’nin aktardığına göre, Stier, bir *stephanephoros*’un eponymos görevi yaptığının bilindiği yerler arasında Magnesia ad Maeandrum’dan da söz etmektedir. Yine Stier’e göre Magnesia’da *stephanephoros*’un Tanrıça’nın tapınıminden Artemis Leukophryene rahibesiyle birlikte olduğuna da inanılmıştır (Magie 2003: 116, d.n. 23).

³⁰ *επιφάνεια* (*epiphaneia*): “*Ortaya çıkma, görünme*” anlamına gelir. Yani Eski Yunan’da bir tanrının insanlara görünmesi.

³¹ Yazıtta göre İ.Ö. 221/220 yılında bir “*epiphaneia*” olayı gerçekleşmiş, tanrıça varlığını halkına göstermiştir. *Epiphaneia*’nin nasıl gerçekleştiği konusunda yazıttan bir bilgi edinilememektedir. Ancak gerek Humann’ın düşünceleri gerek bazı varsayımlar hakkında genel bilgi edinmek için bkz. Bingöl 2007: 70 – 73. Özellikle Magnesia Artemis Tapınağı’ndaki *epiphaneia* hakkında bkz. Bingöl 2004: 363 – 381.

³² *αγών* (*agon*): Sitelerin ulusal bayramlarında dini törenlerde yapılan edebiyat, müzik ve spor yarışmalarına verilen isim. Agonlar daha çok gençlerin eğitimleri ile ilgiliydi ve spor, edebiyat ve müzik yarışmaları bir arada yapılırdı. Hellas’taki dört büyük bayram (=Agones Megaloi [*αγῶνες μεγάλοι*]): Olympia (Ολύμπια), Nemeia (Νέμεια), Pythia (Πύθια) ve Isthmia (Ισθμία) oyunlarıdır. Agonlara şu adlar verilirdi: Hippikos (at ve araba yarışları), Musikos (müzik, edebiyat ve dans), Gymnikos (koşu, sıçrama, mızrak atma, disk atma ve güreş). Agonlarda kazananlara da önceleri zeytin, defne çelengi verilirken sonraları para da ödül olarak verilmiştir.

³³ Görüldüğü gibi, Humann tarafından bulunarak Berlin’e götürülen bu yazıt hem Artemis kültü için önemli iki olayın tarihine hem de tanrıça adına kutlanan bayrama tanıklık etmesi açısından oldukça önemlidir. Söz konusu yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Magnesialılar tanrıça adına kutlanan Leukophryene bayramının ilkinin İ.Ö. 220 yılında ikincisini ise 14 yıl aradan sonra İ.Ö. 206 yılında kutlamışlardır. Ayrıca ilk bayram sadece Küçükasyalı’lara yönelik olarak düzenlenirken ikincisi tüm Hellenlere açık bir duruma getirilmiştir. Burada önemli bir hususa dikkat çekmek isterim. Acaba Magnesialılar iki bayram arasında neden 14 yıl ara vermişlerdir? Bu sorunun cevabı bana göre Welles’in eserinden öğrendiğimize göre Wilamowitz’in de ifade ettiği üzere anılan dönemler arasında Küçükasya ve Hellas’ta devam etmekte olan savaşlar neden olarak gösterilebilir. Bu konuda yeni Hermogenes Artemisium’un o dönemlerde inşa halinde olduğu da bir başka neden olarak öne sürülmektedir. Bu konudaki görüşler hakkında bkz. Welles 1934: 146, d.n. 6.

³⁴ Yazıtın serbest çevirisi için bkz. Bingöl 2007: 74 – 75. Yazıtın orijinali için ise bkz. Kern 1900: *Ins. v. Magn. No.100A*.

ayının altıncı günü tanrı heykelinin Parthenon'da yeniden dikilmesi sırasında olabildiğince görkemli kurbanlar sunulmalıydılar. Bundan böyle bu gün bayram günü ilan edilmeli ve "Isiteria" adını taşımalıdır. Tüm insanlar için tanrısal barış geçerli olmalıdır. Kadınların katıldığı ve tapınağa doğru giden dini bir geçit töreni düzenlenmeli, tapınakta tapınım töreni yapılmalı ve külte layık olduğu şekilde özen göstermelidir. (...)"

Mustafa Hamdi Sayar tarafından serbest çevirisi yapılan ve küçük bir kısmını yukarıda andığımız yazıttan törenlerin nasıl kutlandığı açıkça öğrenilmektedir. Tıpkı in situ durumunda bulunan ve yine Berlin'e götürülen B Blok üzerindeki yazıt gibi, şehir ve halk meclisi kararı niteliğindeki bu yazıttan da anlaşılacağı üzere, Artemis Tapınağı'nın yeniden yapılması³⁵ ve tanrıçanın heykelinin yeni yapılan tapınağın Parthenon diye tanımlanan naosuna dikilmesi, "Isiteria" adlı yıllık bir bayrama dönüşüyordu. Söz konusu bayram, kentin ve çevresinin tüm sakinleri, üretim yeteneklerine göre her yıl Artemision ayının 6.günü tanrıçayı onurlandırsınlar ve ona yakışan bir şekilde Magnesialılara sağladığı ve sağlayacağı nimetlere şükranlarını sunsunlar diye kutlanıyordu.

Her ne kadar ilgili yazıtlardan bu kutlamaların ayrıntılarını tam olarak öğrenemiyor olsak da epigraflar tarafından yapılan serbest çeviriler ışığında -100A ve 100B yazıtları Artemis töreni konusunda büyük bir bağlantı içindedirler- kentteki Artemis Leukophryene'nin kültüyle ilgili kültürel uygulamalar ve faaliyetler gibi konularda genel de olsa şu bilgilere ulaşılmaktadır:

Bayram süresi tüm dinsel bayramlarda olduğu gibi, Ekekheiria (Εκεχειρία) "Kutsal Barış" dönemi ve bayram gününde tüm halk tören giysileri içinde ve başlarında defne dallarından yapılmış bir çelenkle kutsal agorada toplanıyordu. Törene davet edilen halka, başkomutan, süvari komutanı, subaylar, başyazman, meclis yazmanları, ekonomiden sorumlu memurlar, o yılın stephanephorosu ve diğer memurların huzurunda, meclis binasından sessiz olmaları söyleniyor ve çocukların okuduğu duadan sonra da genel bir çağrı yapılıyordu. Kısacası, herkesten bugün servetine göre Artemis Leukophryene'ye kurban sunması isteniyordu.

Artemis rahibeleri, o yılın stephanephorosu ile bir kurban ve bayram geçidi düzenliyordu. Tapınağa doğru düzenlenen geçit törenine sadece kadınlar katılıyordu. Tapınak bakıcısı, bakirelerden oluşun ve Artemis Leukophryene'yi onurlandıran dini ilahiler söyleyen bir koroyu yönetiyor, çocukların okulları tatil ediliyor, erkek ve kadın kölelere de tapınım şenliklerine katılabilirler diye izin veriliyordu.

Kısaca Artemis rahibeleri, o yılın stephanephorosu ile birlikte Magnesialılara ve özellikle hanımlara sağlık ve bol bol yeni nesiller sağlasın diye tanrıçaya yakışan bir şekilde kurban ve bayram geçidi düzenliyordu.

Tanrıçanın kült heykeline ve tapınağına gelince: Magnetlerin "Arkhegetes" yani Artemis Leukophryene heykelinin ahşaptan ve altınla kaplanmış olduğunu biliyoruz (Kern 1901: 508). Nitekim görünümü konusunda sikkeler üzerindeki tasvirlerden bilgi edinebiliyoruz.³⁶ Buna göre Magnesia Artemis'i tıpkı Ephesos Artemis'i gibi aşağı doğru

³⁵ Leukophryene'nin kuruluş amacının yeni tapınağın yapımını kutlamak olduğu tahmini ya da diğer görüşler hakkında bkz. Magie 2003: 229 – 230, d.n. 101.

³⁶ Söz konusu tanrıçanın kült heykeli ile tasvir edilen sikkeler Roma dönemi kent sikkeleri üzerinde de görülmektedir. Nitekim <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/tuhmbnails> (Görüntüleme tarihi:

incelen vücudunu sıkıca saran bir giysi içinde, iki yana açtığı ellerinde yün yumağı tutan, başında yüksek bir başlığı (polos) olan bir heykeldir. Göğsünde taşıdığı çok sayıdaki ilginç yuvarlak çıkıntılarının da boğa yumurtalıkları oldukları ileri sürülmektedir (Bingöl 2007: 64 – 65).

Var olan yazıtlara, antik yazarların eserlerine³⁷ ve arkeolojik buluntulara dayanarak, kentte tanrıçaya adanmış bir tapınak olduğu da bilinmektedir³⁸. Ortaklar – Söke karayolunun hemen yanında yer alan tapınak yıkıntısı, Magnesia'nın araştırılmasına neden olan ünlü Artemis Tapınağı'dır.³⁹ Bugün kalıntıları görülebilen Hellenistik dönem tapınağının ünü, tasarımları ve uygulamaları ile adı günümüze kadar ulaşmış olan mimar Hermogenes'in eseri Artemis Leukophryene Tapınağı olmasından kaynaklanmaktadır. Mimar Hermogenes hakkındaki tüm bilgiyi “*De Architectura*” (Mimarlık Üzerine 10 Kitap) adı altında antik dönem mimarisi konusunda İ.Ö. 30 yıllarında yazdığı kitabı, günümüze kadar ulaşan ve kendisi de bir mimar olan Vitruvius'dan öğrenmekteyiz. İ.Ö. 3.yüzyıl sonu ve 2. yüzyıl başı arasında eser verdiği bilinen mimar Hermogenes tarafından inşa edilen Magnesia Artemis Tapınağı, Vitruvius'a göre Hermogenes'in antik mimariye kazandırdığı bütün karakteristik özellikleri ve yenilikleri bünyesinde barındıran bir başyapıttır (Vitruvius III. 2. 6). *Pseudipteros* (*dipteros* görünümlü) plan ve bunun getirdiği teknik kolaylıklar ve ekonomik kazanç yanı sıra, gerek planda gerekse bezemelerde yaratılan ışık – gölge oyunları ile de yapının zarafeti artırılarak görseelliği ön plana çıkarılmıştır. 8 x 15 sütunlu tapınağın *pronaos*

25.06.2012) adresinde yer alan Magnesia ad Maeandrum kent sikkelerinde Artemis Leukophryene kült heykeli tasvirleri yer almaktadır. Örneğin İ.S. 41- 54 tarihlerine ait olduğu belirtilen bir sikkenin ön yüzünde İmparator Claudius'un sağa dönük defne çelenkli başı yer almaktadır. Arka yüzde ise Artemis Leukophryene'nin bildik kült heykeli yer almaktadır. Aynı web sitesinde yer alan diğer bir sikke de İmparator Nero dönemine tarihlendirilmektedir. Ön yüzde İmparatorun sağa bakan büstü; arka yüzde de tetrastyl tapınak içinde Artemis Leukophryene kült heykeli cepheden ve ayakta resmedilmiş olarak görünmektedir (Görüntüleme tarihi: 25.06.2012).

³⁷ Arkeolojik buluntular ve yazıtların yanı sıra antik yazarlar da tapınağın yeri hakkında bilgi vermektedir. Örneğin Strabon XIV.1.40. “(...) *Bugünkü kentte Artemis Leukophryene Tapınağı bulunur. Bu tapınağın kutsal alanının ölçüleri ve adak eşyalarının sayısı Ephesos'taki tapınaktan daha aşağıdır; fakat kutsal alanın yapılışındaki incelik ve uyum ondan daha çok yüksektir. (...)*”.

³⁸ Bkz. Waites 1923: 42; Fleischer 1973: 140; Mellink 1975: 108; Merkelbach 1978: 2 ve Davesne 1982: 12. Bilindiği üzere antik kentte ilk kazmanın vurulduğu 1891 – 1893 yıllarından beri neredeyse 100 yıl boyunca hiç kazılmamış ve üzerinde çalışılmamış olan tapınak, 1985 yılında kentte kazılara başlayan Ankara Üniversitesi öğretim üyesi sayın hocam Prof. Dr. Orhan Bingöl tarafından 2000 yılında yeniden kazılmaya ve üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Artemis Kutsal Alanı ve Tapınağı hakkında bkz. Bingöl 2007: 51 -95. Ayrıca Magnesia Artemis Tapınağı'nın mimarisi ve tarihçesi için bkz. Humann, Kohte und Watzinger 1904: 39 -91.

³⁹ Magnesia Artemis Tapınağı'na ilişkin burada verilen bilgiler, tapınağın mimarisine ait teknik bilgilerdir. Artemis Leukophryene Tapınağı ile ilgili genel bilgi için bkz. Bingöl 2007: 51 – 64. Tapınak ile ilgili yerli ve yabancı yayınlar listesi için yine bkz. O. Bingöl 2007: 199. Ayrıca son yıllarda kazı başkanı Prof. Dr. Orhan Bingöl danışmanlığında Artemis Tapınağı'nın konu edindiği Türkçe birçok lisansüstü (Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri) tezler de yapılmıştır. Bunlardan Tapınağın teknik ve işçilik özellikleri konusunda yapılmış bir doktora tezi için bkz. Demirtaş 2006 (M. Baki Demirtaş, *Magnesia Artemis Tapınağı'nın Teknik ve İşçilik Özellikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006). Ve yine bkz. Çetin 2003 (C. Çetin, *Magnesia ad Maeandrum Artemis Tapınağı Altarı Altyapısı ve Çevresiyle İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003).

içinde iki, *naosu* içinde de altı sütun (2 x 3) bulunmaktadır ve 41 x 67,5 m *stylobat* ölçüsüyle Anadolu'da Hellenistik döneme ait en büyük dördüncü tapındır.

Şimdi, kentte Artemis Leukophryene kültürünü belgeleyen ve yukarıda sözü edilen mevcut belgelerle büyük bağlantı içinde olan makalemizin ana konusunu da oluşturan günümüze kadar ulaşabilen dört kraliyet mektubuna ilişkin yapacağımız değerlendirmeleri duyurmaya geçebiliriz. Yukarıda da değindiğim gibi, mektuplar ilk kez, 1890 – 1893 yılları arasında Berlin Müzesi'nin isteği ile Menderes kıyısındaki Magnesia'da, Alman kâşif ve kazıcı olan Carl Humann başkanlığında, mimar Rudolf Heyne ve arkeolog, epigraf Otto Kern'in de katılımıyla gerçekleştirilen kazılar sonucunda keşfedilerek, Kern tarafından bilim dünyasına tanıtılmış olan yazıtlardır. Ve bu yazıtlar yine bilindiği üzere, C. Bradford Welles tarafından değerlendirilmek suretiyle yeniden gözden geçirilerek İngilizce çevirileriyle birlikte çift dilli olarak daha sonra yeniden yayımlanmışlardır.⁴⁰

Humann tarafından agorada bulunarak Berlin Pergamon Museum'a götürülen (biri hariç) bu mektuplar⁴¹ (Welles 1934: 140), Magnesialılar tarafından gönderilen davetlere Hellenistik kralların vermiş oldukları yanıtları günümüze taşımaktadırlar. Söz konusu yanıtların tamamı da Magnesia'da kutsandığı açık bir şekilde anlaşılan Artemis Leukophryene adına kutlanmakta olan oyunların Pythia oyunları ile eşdeğer tutulmaları ile ilişkilidir.

İlk mektup,⁴² Hellenistik doğunun en büyük krallığına (Suriye/Seleukoslar) hükmeden ve atalarının topraklarını geri almak arzusunda olan “Büyük” unvanlı III. Antiokhos'a (İ.Ö. 223 – 187) aittir.⁴³ 1891/2 yılında agorada Humann tarafından bulunarak Berlin'e götürülmüştür.

“Kral Antiokhos, Magnesia meclisini ve halkını selamlar!

Demophon, Philiskus ve Pheres adındaki elçileriniz halkınızın kentin koruyucu tanrıçası Artemis Leukophryene onuruna düzenlediği oyunlar ve diğer onurları ilan etmesi ile ilgili kararınızı Pers ülkesinde Antiokheia'da bana ulaştırdılar. Meclis kararını iletiler ve kendileri de mektubun içeriğiyle uygun bir şekilde konuştular. Bizi tanrıça onuruna dört yılda bir düzenlediğiniz oyunları Pythia Oyunları ile eşdeğer tutmamızı ve onurlandırmaya davet ettiler. Bize ve devletimize karşı her fırsatta iyi niyetinizi göstermiş olduğunuz için başında beri size karşı müşfik duygular beslediğimizden ve politikamızı netleştirme konusunda istekli

⁴⁰ Otto Kern tarafından bilim dünyasına tanıtılan ve Welles tarafından yeniden değerlendirilen, Hellenistik Devir kralları tarafından Magnesia ad Maeandrum kentine yazılan mektuplar şunlardır: Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 18* = Welles 1934: 31. *Letter of Antiochus III.*; Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 19* = Welles 1934: 32. *Letter of Antiochus Son of Antiochus III.*; Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 23* = Welles 1934: 33. *Letter of Ptolemy IV.* ve Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 22* = Welles 1934: 34. *Letter of Attalus I.*

⁴¹ IV. Ptolemaios'un Magnesia ad Maeandrum kentine göndermiş olduğu 33 nolu mektup, Magnesia'da bırakılmıştır. Diğer üç mektup yani III. Antiokhos'un yazdığı 31 nolu mektup, IV. Antiokhos'un yazdığı 32 nolu mektup ile Pergamon Kralı I. Attalos'un yazdığı 34 nolu mektup, Humann tarafından Berlin'e Pergamon Museum'a götürülmüştür. Söz konusu mektupların yazılı olduğu mermerlerin ve yazıtlardaki harflerin boyutları gibi konularda bkz. Welles 1934: 140 vd.

⁴² Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 18* = Welles 1934: 31. *Letter of Antiochus III.* Ayrıca söz konusu yazıt ile ilgili yapılan yabancı yayınların genel bibliyografik listesi için bkz. Welles 1934: 141.

⁴³ Seleukoslar ve Anadolu'daki egemenlikleri konusunda kısa bilgi için bkz. Tekin 2008: 140.

olduğumuzdan, istekleriniz doğrultusunda tanrıçaya verdiğiniz onurları onaylıyor ve bu verilen onurları arttırma konularında da gerekli katkının sağlanmasına yardımcı olacağımıza dair söz veriyoruz. Aynı zamanda görevlilerimize de yazdık ki yönettikleri kentler bizim örneğimizi takip ederek, aynı şekilde onaylarını verecekler. Sağlıcakla!”

İkinci yazıt,⁴⁴ Seleukos kralı Büyük Antiokhos’un oğlu IV. Antiokhos’a (İ.Ö. 175 – 164) ait olup tıpkı ilk mektup gibi bu da 1891/2 yılında agorada Humann tarafından bulunarak Berlin’e götürülmüştür.

“Kral Antiokhos, Magnesia meclisini ve halkını selamlar!

Demophon, Philiskus ve Pheres adındaki elçileriniz halkınızın kentin koruyucu tanrıçası Artemis Leukophryene onuruna her dört yılda bir kutlamayı kabul ettiği oyunları ve diğer onurları ilan etmeniz ile ilgili kararınızı babama ulaştırdılar. Ayrıca tanrıça onuruna kutladığımız oyunları Pythia Oyunları ile eşdeğer tutmamı içeren aynı yöndeki meclis kararınızı bana da iletiler. Babam halkınıza karşı müşfik duygular beslediği ve bu durumda onayını vermiş olduğu için onun politikasını izleme konusunda istekli olduğumdan şimdi sizin tarafınızdan tanrıçaya bahşedilen onurları onaylıyorum. Ayrıca istekleriniz doğrultusunda gelecekte de babamın yaptığı gibi gerekli yardımı sağlayacağım. Sağlıcakla!”

Üçüncü mektup,⁴⁵ Mısır’da hüküm süren ancak ilerleyen yıllarda Mısır dışında da toprak sahibi olmak için mücadele eden Ptolemaioslar krallığının İ.Ö. 222’de iktidara geçen kralları IV. Ptolemaios Philopator’a (İ.Ö. 222 – 205) aittir.⁴⁶ Bu yazıt da Humann tarafından 1891/2 yılında agorada bulunmuş ancak Berlin’e götürülmemiş, Magnesia’da bırakılmıştır.

“Kral Ptolemaios, Magnesia meclisini ve halkını selamlar!

Diopithes [...] ve Ithalides [...] adındaki elçileriniz Artemis Leukophryene onuruna tanrı kehanetine uygun bir şekilde kutladığınız Leukophryene oyunları ile ilgili ve kenti ayrıca onun topraklarını da kutsal ve dokunulmaz olarak tanımamızı içeren meclis kararınızı bana ulaştırdılar; ayrıca elçilerinize bu oyunları Pythia Oyunları ile eşdeğer tutmamızı istediğinizi bize duyurmaları konusundaki daveti de aldım. Elçileriniz meclis kararınızın diğer içerikleri hakkında kendilerine söylendiği gibi inançla konuştular. Bu arada istekleriniz doğrultusunda oyunları onaylıyor ve kentinize dokunulmazlık bahşediyorum....”

Mektuplardan dördüncüsü⁴⁷ ve sonuncusu ise Roma Cumhuriyeti’nin dost ve müttefikleri arasındaki ilk Anadolu’lu olan, Pergamon kralı I. Attalos’a (İ.Ö. 241 – 197) aittir.⁴⁸

⁴⁴ Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 19* = Welles 1934: 32. *Letter of Antiochus Son of Antiochus III.* Ayrıca söz konusu yazıt ile ilgili yapılan yabancı yayınların genel bibliyografik listesi için bkz. Welles 1934: 142.

⁴⁵ Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 23* = Welles 1934: 33. *Letter of Ptolemy IV.* Ayrıca söz konusu yazıt ile ilgili yapılan yabancı yayınların genel bibliyografik listesi için bkz. Welles 1934: 143.

⁴⁶ Ptolemaioslar ve Anadolu’daki egemenlikleri konusunda kısa bilgi için bkz. Tekin 2008: 136.

⁴⁷ Kern 1900: *Ins. v. Magn. No. 22* = Welles 1934: 34. *Letter of Attalus I.* Ayrıca söz konusu yazıt ile ilgili yapılan yabancı yayınların genel bibliyografik listesi için bkz. Welles 1934: 144.

⁴⁸ Anadolu’da kurulan Hellenistik krallıklardan biri olan Pergamon Krallığı hakkında kısa bir bilgi için bkz. Tekin 2008: 144 – 150. Söz konusu krallık hakkında daha detaylı bilgiler için ayrıca bkz. Hansen 1972; Malay 1992 ve Magie 2001.

Mektup diğer üç mektup gibi Humann tarafından bulunarak diğer iki mektup ile birlikte Berlin'e götürülmüştür.

“Kral Attalos, Magnesia meclisini ve halkını selamlar!

Pythion ve Lykomedes adındaki elçileriniz bana bir meclis kararınızı ulaştırdılar. Bu kararınızda benden, Artemis Leukophryene onuruna düzenlediğiniz müzik ve spor içerikli festivali kraliyet adına onaylamamı ve bu festivali Pythia Oyunları ile eşdeğer tutmamı istemektesiniz. Ayrıca elçileriniz de aynı yönde konuştular ve bana bağlı kentlerin de bunu onaylamalarını sağlamamı istediler. Halkınızın, kendisine verilen ayrıcalıkların değerini bildiklerini ve (kutsal) Mousa'lara hizmet konusunda ne istekli olduklarını gördüğümünden, bu festivali istekleriniz doğrultusunda onaylıyorum. Ayrıca, bu festival için gerekli parasal katkının sağlanmasını da emrettim. Bu arada bana bağlı olan kentler de aynı davranacaklardır...” (Malay 1992: 35 – 36).

Değerlendirme

Bütün bu bilgiler ışığında, Magnesia ad Maeandrum kenti, Artemis Leukophryene kültü ve bunlarla büyük bağlantı içinde olan dört Hellenistik kraliyet yazışması hakkında değerlendirmeler yapacak olursak şunları söyleyebiliriz:

—Kent hakkında ilk arkeolojik araştırmalar, XIX. yüzyılda başlamıştır. 1891 – 1893 yıllarında Alman Hükümeti ve Berlin Müzeleri adına Alman kâşif ve kazıcı olan Carl Humann başkanlığında, mimar Rudolf Heyne ve arkeolog, epigraf Otto Kern'in de ekip üyesi olarak katıldığı kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bilim dünyasına yansıtılmayan bir iki küçük kazıdan sonra sürekli bilimsel kazıların ilk yılı 1984 yılında Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında yapılmıştır. Antik kentteki kazılara halen Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında devam edilmektedir.

—Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Magnesia ad Maeandrum kenti, bugünkü Aydın ili, Germencik ilçesi, Ortaklar beldesine bağlı Tekinköy sınırları içinde, Ortaklar – Söke karayolu üzerinde yer almaktadır.

—Aslına bakılırsa, antik kentin başlangıçta nerede kurulduğu bilinmemektedir. Priene ve birçok başkasını anımsatacak biçimde, Magnesia'nın konumu da Klasik Dönem'de değişmiştir. Spartalı komutan Thibron tarafından Pers satrapının elinden alınarak yeni yerine taşınan ve bugün kalıntıları görülen kent, antik dönemde aynı adı taşıyan “Magnesia ad Sipylum”dan (Sipylos Dağı yanındaki Magnesia) ayırt edilmek amacıyla adına eklenen konum belirtici tanımlama ile “Magnesia ad Maeandrum” (Maiandros Nehri yanındaki Magnesia) olarak tanımlanmaktadır.

—Kentın ilgi çekecek bir diğer yönü, İonia'nın merkezine rastlamasına karşılık, Aioller eliyle kurulmuş olmasıdır. Kentin kurucuları kökünde Kuzey Hellas'taki Magnesia kentindendirler. İlkın Delphoi'ye geldikleri sonra Girit'e ve nihayet Anadolu'ya vardıkları anlatılır.

—Kentın tarihin akışı içinde yaşadıkları da değişkendir. Ephesos, Smyrna ve Klazomenai örneklerindeki gibi, yerleştiği topraklar birçok uygarlıklar tarafından istilalara uğramıştır: Perslerin Lydia Krallığı'na son vermesinden sonra kent ve çevresinin yönetimi Persli satrapların idaresi altına girmiştir. İ.Ö. 334 yılında Büyük İskender'e hiç direnmeden

teslim olan kent, İskender'in ölümün ardından güçlüklerle dolu Hellenistik Dönem'de önce Seleukoslar daha sonra da Attaloslar'ın hâkimiyetine girerek ilk kez gelişmeye başlamış ve önemli bir kent düzeyine ulaşmış olmanın mutluluğuna erişmiştir. Kent, İ.Ö. 87'de Romalılarla kanlı uğraşılara giren Pontus Kralı Mithridates'e kapılarını kapatmış, bundan böyle Romalıların dostu olup, Sulla zamanından başlayarak bağımsız bir durumda yaşamını sürdürmüştür. Bizans Çağı'nda da Magnesia, piskoposluk merkezi olmuştur.

—Kent hakkındaki ilk bilgiler 1904 yılında bilim dünyasıyla paylaşılmıştır: C. Humann – J. Kohte – C. Watzinger, *Magnesia am Meander: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre, 1891 – 1893* (1904).

—Bu çalışmalar sırasında ele geçirilen yazıtlar, Magnesia ad Maeandrum yerleşmesindeki dinsel inançlar konusunda özellikle de Artemis Leukophryene kültü ve tapınağı konusunda suskun kalmamışlardır.

—Yazıtlar her şeyden önce yerleşmenin özel adının Artemis'e epithet olarak verildiğini öğrenmemize vesile olmuştur.

—Yukarıda atıfta bulunduğum Berlin'deki 16 numaralı yazıtta tanrıçaya adanmış olan bayram Leukophryena olarak geçmektedir. Yazıt, Magnesia'daki Artemis kültü için çok önemli iki olayı tarihleriyle de yansıtmaktadır: Bu bayramlar ilk önce “defne tacı” ödüllü ve sadece Küçükasyalılara yönelik olarak düzenlenmişti. 14 yıl sonra, yani İ.Ö. 206 yılında ise 50 altın staterlik çelenk ödüllü olarak tüm Hellenlere açık bir duruma getirilmiştir.

—Tanrıça onuruna yapılan törenler hakkındaki bilgimizi de yine yazıtlardan ediniyoruz. Agoranın güney stoasının batı antesine ait iki blok üzerindeki yazıtların (100A – 100B) serbest çevirilerinde törenlerin nasıl kutlandığı genel olarak ortaya koyulmaktadır. Yazıtlardan, tapınağın şimdiki ve gelecekteki tellallarının bayramlara katılmaları için, Magnesia şehri ve çevresinde oturanlara çağrıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Davet edilen kentlerin tüm halkı, hiçbir ayırım yapılmaksızın, erkek ve kadın köleler de bayram gününde, tören giysileri içinde ve başlarında defne dallarından yapılmış bir çelenkle agorada toplanıyordu. Meclis binasından sessizliğe davet edilen halka daha sonra servetlerine göre Artemis Leukophryene'ye kurban sunmaları çağrısında bulunuluyordu. Ayrıca, Artemis rahibeleri, o yılın stephanephoros'u ile bir kurban ve bayram geçidi düzenliyordu.

Bu kutlamalar olasılıkla her yıl Artemision ayının 6.günü tekrarlanmaktaydı. Fakat mevcut yazıtlar ne yazık ki bu dinsel törenle ilişkili detaylar hakkında suskun kalmaktadır.

—İki blok üzerindeki yazıtlardan A Blok üzerinde bulunan yazıttan (100A) edindiğimiz bilgilere göre, Artemis Tapınağı'nın yeniden yapılması ve tanrıçanın heykelinin yeni yapılan tapınağın *Parthenon* diye tanımlanan *naosuna* dikilmesi, bir bayrama dönüşmüştür. Bu durumda söz konusu yazıt Artemis Leukophryene Tapınağı'nın hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde yeniden inşa edilmiş olduğuna tanıklık etmektedir.

—Demek ki bugün Ortaklar – Söke karayolunun hemen yanında kalıntıları görülebilen tapınak yıkıntısı, İ.Ö. 3. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilen ünlü mimar Hermogenes'in eseridir. Bu durumda bir öncülünün olması gerekir. Bingöl'den öğrendiğimize

göre, Artemis Tapınağı'nın bugün görülebilen kalıntılarının altında Themistokles'in⁴⁹ tapındığı, *Anakreon*'un hakkında şarkı bestelediği eski Artemis tapınağının kalıntılarının bulunduğu saptanmıştır (Bingöl 2007: 54). Gerçekten de Artemis'in bu kentte en geç İ.Ö. 6. yüzyıldan beri bir tapınağı görülmektedir.

—Magnesia'nın Ionia'daki Yunan yerleşmeleri arasında önemli bir yer edinmesini sağlayan en önemli üstünlüğü olasılıkla erken dönemlerden beri dinsel ziyaretçileri kendine çeken bu ünlü Artemis Tapınağı'dır. Tapınak ve bulunduğu kutsal alan ören yerindeki bilimsel kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Tapınağın kalıntıları yolun hemen kenarında ortada, alanın doğu yarısındadır. Bingöl'e göre, tapınağın batısında Artemis sunağı, kurban alanı ve toplantı alanı yer alır. Üç yandan *stoalarla* çevrilidir. Kuzey ve güneydeki uzun *stoaların* arkalarında mekânlar yer almaktadır. Bu mekânlardan biri daha sonraki bir dönemde tuvalete dönüştürülmüştür. Kutsal alan batıdaki *Propylon* ile *agoraya* bağlanır. Anıtsal kapının iki yanında da *exadralar* yer almaktadır.

—Tanrıçanın kült heykeli konusunda ise yazıtlardan değil sikkeler üzerindeki tasvirlerden bilgi edinebiliyoruz. Magnesia Artemis'i (Artemis Leukophryene), Ephesos Artemis'i gibi aşağı doğru incelen vücudunu sıkıca saran bir giysi içinde iki yana açtığı ellerinde yün yumağı tutan bir heykeldir. Göğsünde taşıdığı çok sayıdaki ilginç yuvarlak çıkıntıların boğa yumurtaları oldukları ileri sürülmektedir.

—Çalışmamızın esas konusunu yukarıda atıfta bulunduğum, agorada batı stoa duvarlarında Humann tarafından bulunarak Berlin Pergamon Museum'a götürülen, Artemis Leukophryene kültüne tanıklık eden yazıtlarla büyük bağlantı içinde olan, Hellenistik döneminin dört kralı tarafından yazılan mektuplar oluşturmaktadır. Bunlar hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde Magnesialıların Artemis Leukophryene adına kutlanan bayramlara yaptıkları davetlere verilen yanıtlar olup, söz konusu yerleşmenin kutsallığının tanınmasına işaret eden önemli epigrafik kanıtlardır.

—Gerçekten de Magnesialılar, Yunan dünyasının dört bir yanına elçiler göndererek kentleri, Apollon'un sözleri doğrultusunda kutlamaya başladıkları Leukophryena bayramlarına katılmaya davet etmişlerdir. Kaynaklardan öğrendiğimize göre yetmiş dolayında kent bu davetlere olumlu yanıt vermiştir. Ancak ne yazık ki bu davete yanıt veren sadece dört mektup günümüze kadar ulaşabilmiştir.

—Yapılan serbest çeviriler ışığında mektupların o dönem hüküm süren hangi Hellenistik krallar tarafından yazılmış olduğunu söylemek hiç de zor değildir. Bu bağlamda ilk mektubun (31. Mektup = *Ins. v. Magn. No. 18*) yazarı, bahse konu olan olayların tarihinden de anlaşılacağı üzere İ.Ö. 213 – 203 yılları arasında Büyük Doğu Seferi'ne katılan Seleukos Kralı III. Antiokhos'tur. Bilindiği üzere, Kral İ.Ö. 207 – 205 yıllarında seferlerine ara vererek Güney İran'a çekilmiş ve kışı burada geçirdikten sonra da Persis kentine geçmiştir. Yazıttan anlaşılacağı üzere Magnesia elçileri davet mektubunu Antiokhos'a kral Pers ülkesindeyken

⁴⁹ Erken dönemde Magnesia'ya ün kazandıran başlıca konu, kentin Themistokles ile ilişkisidir. İ.Ö. 480 Salamis Savaşı'nın Atinalı kahramanı Themistokles'in sonraları gözden düşüp yurdundan sürüldüğünde, Pres kralının dostluğunu kazandığı ve yaşamını sürdürmesi için kralın ona üç kent verdiğini anlatılır: Ekmek için Magnesia, şarap için Lampsakos ve katık için de Myous. Themistokles, bu üç kent içinden Magnesia'yı yaşamını sürdüreceği yer olarak seçmişti. Magnesia ona ekmeğini sağlayacaktı.

iletmişlerdir. İkinci mektup (32. Mektup = *Ins. v. Magn. No. 19*) ise III. Antiokhos'un kendisi Doğu Seferi'nde olduğu sırada Seleukos İmparatorluğu'nun merkezi idaresinin güçlü kalması amacıyla yönetimi bıraktığı en yaşlı oğlu olan IV. Antiokhos'a aittir. IV. Antiokhos hakkında İ.Ö. 197'de babasının birliklerine komuta etmiş olması ve daha sonra kız kardeşi ile evlenmiş olması dışında fazla bir şey bilinmemektedir. Ancak söz konusu mektubun bir önceki mektup ile yakın bir paralellik içinde olması bize Magnesialıların davet mektubunu hem III. Antiokhos'a hem de IV. Antiokhos'a ayrı ayrı göndermiş olduklarını düşündürmektedir. Nitekim babasına yazılan mektuptan haberdar olan IV. Antiokhos, babasının yazdığı mektuba yakın paralellikte bir mektup kaleme almıştır. Hatta babasının politikasını izlemek adına kent tanrıçaya bahsettiği onurları onayladığını ve elçilerin istekleri doğrultusunda gelecekte de babasının yaptığı gibi hareket edeceğine dair ifadelerde bulunmuştur. Üçüncü mektup (33. Mektup = *Ins. v. Magn. No. 23*) ilk iki mektup ile aynı tarihte yazılmış olduğu düşünüldüğünde olasılıkla hükümlerinin sonlarında olan Kral IV. Ptolemaios'a ait olmalıdır. Mektuplardan dördüncüsünün (34. Mektup = *Ins. v. Magn. No. 22*) yazarı ise hiç kuşkusuz Anadolu'nun güçlü Hellenistik krallıklarından biri olan Pergamon'un kralı I. Attalos'tur.

—Bu mektupların en başta zikredilmesi gereken katkısı, yukarıda adları verilen Hellenistik kralların hepsinin de Artemis'in kendini Magnesialılara göstermesi üzerine Delphoi kehaneti doğrultusunda Magnesialılar tarafından düzenlenen Leukophryena bayramını tanımış olmalarıdır. Başka bir deyişle, Leukophryena olarak adlandırılan bu yeni agon dönemin dört kralı tarafından Hellas'taki dört büyük bayramdan (*αγῶνες μεγάλοι*) biri olan Pythia (Πύθια) Oyunları ile eşdeğer tutulmuştur.

—Bununla birlikte mektuplardan sadece bir tanesinde yani IV. Ptolemaios'a ait olan mektupta Magnesia'ya “dokunulmazlık” (*ἀσυλία [asyilia]*) hakkının tanındığı açık bir ifade ile dile getirilmiştir. Diğer üç Hellenistik kralın mektubu ise bu konuda suskun kalmıştır. Bunun nedeni birçok bilim adamları gibi bana göre de Magnesia ad Maeandrum kentinin asyilia hakkını 14 yıl önce zaten elde etmiş olması olabilir.

—Bu dört mektup yapısal açıdan da kendi aralarında büyük paralellikler sağlamaktadır. Ama yine de Pergamon kralı I. Attalos'un yanıtını içeren son mektup, biçimsel etki açısından diğerlerinden oldukça farklıdır. Malay'ın da belirttiği gibi, İ.Ö. 206 yılında Pergamon Kralı I. Attalos'un Magnesia ad Maeandrum kentine yazmış olduğu bu mektup, Anadolu'daki güçlü Hellenistik krallık olan Pergamon krallığının egemenliği altındaki kentlerde tam bir otorite kurduğu göstermesi açısından diğer mektuplardan biçimsel açıdan önemli bir farklılık arz etmektedir.

Sonuç olarak, tüm bu epigrafik, numismatik ve arkeolojik buluntular ışığında, hakkında azımsanmayacak miktarda bilgiye ulaştığımız Menderes nehri üzerindeki antik kent, hiç kuşkusuz, ünü azalmaksızın süre giden Artemis Leukophryene kültü ve kutsal alanı sayesinde Hellenistik dönemde Apollon tarafından onaylanan kutsallık/dokunulmazlık (*asyilia*) hakkını elde etmiş bir Batı Anadolu kentidir.

Bu durumda şunu vurgulamakta yarar vardır: Artemis Leukophryene dolayısıyla elde edilen bu hak, Magnesialıları kentlerini tahkim etme gereksiniminden de kurtarmıştır. Bugün görülen surlar da Apollon'un duyurularının geçerliliğini yitirdiği Bizans Dönemi'nde yapılmıştır.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

Antik Kaynaklar:

- Diodoros**, (=Diodorus Siculus, Bibliotheca Historike), *Diodorus of Sicily*, with an English Translation by R. M. Geer, London: The Loeb Classical Library.
- Herodotos**, (=Herodotus, Historiae), *Herodotus*, with an English Translation by A. D. Godley, I-IV, London: The Loeb Classical Library.
- Herodotos**, *Tarih*, Çeviren: Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ksenophon**, (=Xenophon, Hellenica), *Hellenica*, with an English Translation by C. L. Brownson and O. J. Todd, London: The Loeb Classical Library, 1961.
- Ksenophon**, Yunan Tarihi (ΕΛΛΗΝΙΚΑ), Çeviren: Prof. Dr. Suat Sinanoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Pausanias**, (=Pausanias, Periegesis Tes Hellados), *Pausanian Description of Greece*, with an English Translation by W. H. Jones, I-V. London: The Loeb Classical Library.
- Ptolemaios**, (=Claudius Ptolemaios, Geographika Hyphegegis), *Claudius Ptolemaius Geographia*, ed. By C. F. A. Nobbe, Lipsiae: [s.n.], 1845.
- Strabon**, (=Strabon, Geographika), *The Geography of Strabo*, with an English Translation by H. L. Jones, London: The Loeb Classical Library.
- Strabon**, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Vitruvius**, (=Vitruvius, De Architectura), *Mimarlık Üzerine 10 Kitap*, Çeviren: Suna Güven, [y.y.]: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 1990.

Modern Kaynaklar:

- AJA**, American Journal of Archaeology.
- Akurgal 1987**, AKURGAL, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- BCH**, Bulletin de Correspondance Hellenique.
- Bean 2001**. BEAN, G. E., *Eski Çağda Ege Bölgesi*, çeviren İnci Delemen, İstanbul: Arion Yayınevi.
- Bingöl 2004**. BİNGÖL, O., “Magnesia Artemis Tapınağında Epiphanie”, **Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, 363 – 381.
- Bingöl 2007**. BİNGÖL, O., *Beyaz Kaşlı Artemis’in Kenti Menderes Magnesia – Magnesia ad Meandrum*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Çelgin 1986**. ÇELGİN, G., *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Çelgin 2003.** ÇELGİN, A.V., “Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri II: Keldağ/Göldağ (Neapolis) Antik Yerleşmesindeki “Aspalos – Artemis Akraia” Kültü Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Bir Değerlendirme”, *ADALYA*, VII, 2003, 141 – 170.
- Davesna 1982.** DAVESNA, A., *Le Frise du Temple D’Artemis a Magnesie du Meandre*, Paris: Catalogue des Fragments du Musee du Louvre.
- Deschamps – Cousin 1888.** DESCHAMPS, G. – COUSIN, G., *Inscriptiones du Temple de Zeus Panamaros*, *BCH*, vol. XII, 1888, 249 – 273.
- Fleischer 1973.** FLEISCHER, R., *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*, Leiden: E.J. Brill.
- Hansen 1972.** HANSEN, E. V., *The Attalids of Pergamon*, Cornell: Cornell University Press.
- Harrison 1927.** HARRISON, J. E., *A Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- HarvStCIPhil.** Harvard Studies in Classical Philology.
- Humann, Kohte und Watzinger 1904.** HUMANN, C. - J. KOHTE, J. und WATZINGER J., *Magnesia am Maander, Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre, 1891 – 1893*, Berlin: G. Reimer.
- Ins. v. Magn.**, Die Inschriften von Magnesia am Maeander.
- İplikçioğlu 1997.** İPLİKÇIOĞLU, B., *Eskibatu Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kern 1894.** KERN, O., *Die Gründungsgech v. Magn. a. Maiandros*, Berlin: Kessinger Publishing.
- Kern 1900.** KERN, O., *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, Berlin: W. Spemann.
- Kern 1901.** KERN, O., “Magnetische Studien”, *Hermes*, XXXVI, 491- 515.
- Kroll 1939.** KROLL, W., “Leukophryene”, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart: Metzler, XII. 2. 2286 – 2288.
- Kökdemir 2011.** KÖKDEMİR, G., “Menderes Magnesiası – Propylon: Mimari Bezemeler”, *Anadolu / Anatolia*, 37, 2011, 93 – 141.
- Laumonier 1958.** LAUMONIER, A., *Les Cultes Indigenes en Carie*, Paris: E. De Boccard.
- Magie 2001.** MAGIE, D., *Anadolu’da Romalılar I: Attalos’un Vasiyeti*, Çeviri: Neziha BAŞGELEN – Ömer ÇAPAR, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Magie 2003.** MAGIE, D., *Anadolu’da Romalılar 3: Batı Anadolu Kent Devletleri*, Çeviri: Neziha BAŞGELEN – Ömer ÇAPAR, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Malay 1992.** MALAY, H., *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir: Bergama Belediyesi/Kültür Yayınları.
- Mellink 1975.** MELLINK, M. J., *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*, By Robert Fleischer, *AJA*, vol. 79, no.1, 1975, 107 – 108.

- Merkelbach 1978.** MERKELBACH, R., The Girl in the Rosebush: A Turkish Tale and It's Roots in Ancient, *HarvStClPhil.*, vol. 82, 1978, 1- 15.
- Rayet et Thomas 1887.** RAYET, O. – THOMAS, A., *Milet Et Le Golfe Latmique: Tralles, Magnesie du Meandre, Priene, Milet Didymes, Heraclee du Latmos Fouilles et Explorations Archeologuques*, Paris: Baudry.
- Sevin 2001.** SEVİN, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Simon 1969.** SIMON, E., *Die Götter der Griechen*, München: Hirmer.
- Tekin 1992.** TEKİN, O., *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tekin 2008.** TEKİN, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Waites 1923.** WAITES, M. C., The Deities of the Sacred Axe, *AJA*, vol. 27, no.1. 1923, 25 – 26.
- Welles 1934.** WELLES, C. B., *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy*, New Haven: Yale University Press.

Yayınlanmamış Tezler:

- Albayrak 2008.** ALBAYRAK, Y., *Anadolu'da Artemis Kültü*, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Çetin 2003.** ÇETİN, C., *Magnesia ad Maeandrum Artemis Tapınağı Altarı Altyapısı ve Çevresiyle İlişkisi*, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Demirtaş 2006.** DEMİRTAŞ, M. B., *Magnesia Artemis Tapınağı'nun Teknik ve İşçilik Özellikleri*, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

İnternet Kaynakları:

- <http://www.magnesia.org/ing/pub.html>. (Görüntüleme tarihi: 20.06. 2012)
- <http://www.magnesia.org> (Görüntüleme tarihi: 21.06.2012)
- <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/tuhmbnails> (Görüntüleme tarihi: 25.06.2012)

*Anadolu genelinde yoğun bir biçimde sürdürülen yüzey araştırmaları ile kazılarda elde edilen sonuçlar, her yıl T.C. Kültür Bakanlığı Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu ile Müze Kurtarma Kazıları Semineri çerçevesi içinde bilim dünyasına aktarılmakta ve bildiriler birer yayında toplanmaktadır. Çalışmamıza konu edilen Magnesia ad Maeandrum ören yerinde de kazılar sürdürülmektedir. Buna ilişkin en yeni ve kapsamlı bilgiler söz konusu yayınlardan edinilebilecektir.